

УДК 303.01

*Л.Бевзенко,
доктор соціологічних наук*

МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ І СОЦІАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНЦІВ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Статтю присвячено обговоренню проблеми соціальних інтересів, її актуалізації в контексті модернізаційних процесів, що відбуваються в Україні. Автор зупиняється на тих форматах обговорення проблеми, які відкриваються в рамках об'єктивістської, суб'єктивістської та інтегративної методологічної платформи. Висвітлюючи власне бачення того, як названа проблема може аналізуватися в рамках кожної з цих методологічних перспектив, автор аргументує свій вибір на користь інтегративного підходу, представленого в праксеології П.Бурдьє.

Keywords: *social interest, objectivistic, subjectivistic and integrativistic methodological platform, praxiology by P.Bourdieu.*

Ключові слова: *соціальний інтерес, об'єктивістська, суб'єктивістська та інтегративна методологічна платформа, праксеологія П.Бурдьє.*

Ключевые слова: *социальный интерес, объективистская, субъективистская и интегративная методологическая платформа, праксеология П.Бурдьє.*

Процеси соціокультурної модернізації українського суспільства, що відбуваються у нас досить швидко та неоднозначно, зумовлюють значні зміни в моделях міжособистісних і міжгрупових відносин, які були притаманні нашому суспільству раніше. У цій ситуації навряд чи є доречними оціночні судження, хоча вони часто провокуються тими змінами в шкалі цінностей, що спричиняються згаданими модернізаційними процесами. Набуваючи за шкалою прагматичності, ми часто втрачаємо за шкалою

моральності, набуваючи за шкалою індивідуалізму й ініціативності, ми втрачаємо по шкалі колективізму і солідарності. І якщо для нас, що перебувають тільки на перших етапах просування по шляху модернізації, втрати видаються не дуже помітними на тлі надбань, то в розвинених західних суспільствах соціальні негативи, спровоковані цими процесами, стають дедалі очевиднішими.

Найяскравіше ці суперечності представлені в роботах тих західних соціологів, котрі гостро усвідомлюють цю ситуацію і прагнуть до її наукового осмислення. Серед них такі відомі імена, як З.Бауман (“Індивідуалізоване суспільство”), Ф.Фукуяма (“Великий розрив”), У.Бек (“Суспільство ризику”), П.Б’юкенен (“Смерть Заходу”). Головна проблема, що її при цьому відзначають названі автори – це втрата в сучасному західному суспільстві навичок гармонізації індивідуального та колективного. Більше того, втрата навичок колективності й солідарності як такої, що стало наслідком все тієї ж гіпертрофованої індивідуалізації.

“Вбивання у свідомість думки про те, що «у суспільстві немає більше порятунку» і перетворення цієї думки у правило життєвої мудрості (а це легко побачити на прикладі сучасного життя), призводить до того, що колективні, суспільні знаряддя трансцендентності заперечуються, відступають на другий план, і людина залишається наодинці з тим завданням, вирішити яке самостійна більшість людей не мають ніякої можливості. Зростаюча політична апатія і заповнення публічного простору інтимністю особистого життя; крах «суспільної людини»...; стрімке згасання старого мистецтва підсилення і зміцнення соціальних зв’язків; шизофренічне бажання самостійності й одночасний страх бути всіма забутими...” [1, с. 7] – усе це тільки деякі з ряду проблем, на які звертає увагу З.Бауман і які пов’язує з феноменом індивідуалізованості західного суспільства.

Як відзначає Ф.Фукуяма, у світі спостерігаються процеси, зумовлені падінням рівня соціального капіталу, яким

володіють люди, маючи на увазі насамперед ті складові цього капіталу, котрі йдуть від сімейних і дружніх зв'язків, взаємної довіри і солідарності. “У той самий час, починаючи приблизно з 1965 року, велика кількість показників, які можна використовувати як негативну міру соціального капіталу, стрімко пішли вгору. Ці показники підпадають під три загальні категорії: злочинність, родина, довіра. Дані мали місце практично в усіх розвинутих країнах, за винятком Японії і Кореї” [2, с. 45]. Відзначаючи такі характерні для Заходу тенденції, як різке зростання злочинності, падіння довіри практично до всіх державних інститутів, руйнування сімейних зв'язків, падіння народжуваності, вчений пов'язує це з соціокультурними чинниками, що стимулювали в процесі модернізації та глобалізації розрив соціальних зв'язків і відповідне падіння позитивного виміру соціального капіталу людей.

П.Б'юкенен змальовує ще більш апокаліптичні картини для західної цивілізації, вбачаючи їхню причину все в тому ж горезвісному прагненні до свободи, що його стимулює процес модернізації. Як він говорить, для сучасної американської дитини цінності їхніх матерів “добрий чоловік, будинок у передмісті, купа діточок виглядають смішними”. Вони обстоюють своє право на вільне життя, відмову від створення сім'ї чи в кращому разі – пізні шлюби без дітей чи з однією дитиною. Проводячи історичні аналогії, соціолог говорить, що свого часу християни перемогли язичників насамперед тим, що любили не тільки своїх дітей, а й підбирали тих, кого викидали язичники, виховували їх у своїй громаді. Переносячи ці аналогії на сучасний світ, Б'юкенен передбачає катастрофу західної цивілізації, пусковий механізм якої було запущено трагедією 11 вересня 2001 р. і яка полягає насамперед у культурному протистоянні західної і мусульманської цивілізацій. “Яка іронія! Сьогодні ослаблений, вмираючий християнський Захід жадає від третього світу і «мусульманського поясу» прийняти контрацептиви і легалізувати аборти і стерилізацію. Але для чого цим народам укладати

з нами самогубний пакт, коли вони і без того успадкують від нас, що передчасно зійшли зі сцени, усю земну кулю?” [З, с. 75–75], – пише Б’юкенен.

У плані окреслення *проблематизації ситуації* наведені цитати змушують констатувати, що на шляху модернізації, яким ми намагаємося просуватися, безумовне прийняття західних моделей – економічних, соціальних, політичних, інституціональних у цілому – може бути не беззаперечним. І нам необхідно відшукувати свої поправки до цих моделей, які б дали змогу пройти модернізаційну фазу соціальних змін, не наступаючи на ті “граблі”, на які вже наступили країни Заходу.

Можна констатувати, що *головний конфлікт і головна суперечність*, що потрапляють у фокус саме нашої уваги і які можна пов’язати з модернізаційними та глобалізаційними процесами, – це зростаюча неузгодженість індивідуальних і групових інтересів та втрата дієвості тих механізмів, що підтримували цю узгодженість (наприклад, інституціональних). При цьому, як зазначає той же Бауман, не спрацьовують сподівання на виникнення нових інститутів, таких, наприклад, як громадянське суспільство.

Соціологічна проблема, що виникає при цьому, може бути сформульована так: які моделі узгодження індивідуальних і групових соціальних інтересів працюють у сучасному українському суспільстві? Які механізми задоволення власних соціальних інтересів є у нас домінуючими? Як ці моделі та механізми залежать від соціально-демографічних характеристик їхніх носіїв (статі, віку, освіти, регіональної, етнічної, релігійної належності)? Яка динаміка цих моделей (прогнозований напрям змін)? При цьому в центрі *предметного поля* – завдання: з’ясувати ті зміни у відносинах між групою й індивідом, різними соціальними групами, окремими особистостями, що відбуваються під впливом згаданих вище динамічних процесів на макrorівні соціокультурного простору (насамперед його модернізаційних змін).

Ця проблема може бути осмислена в рамках різних локальних соціологічних постановок, з використанням

різних понятійних каркасів. Нашим завданням є: поглянути на поставлену проблему крізь призму понятійної решітки, що включає в себе *поняття соціальних інтересів, соціального успіху, соціальних потреб, соціальної взаємодії і т.д.*

Так, актуалізована проблема вимагає вибору *адекватного методологічного підґрунтя* для її розгляду. Далі я хотіла б аргументовано обґрунтувати ефективність інтегративного методологічного підґрунтя для дослідження зазначеної проблеми, при цьому розглянувши й інші можливі дослідницькі перспективи як вірогідні й цілком припустимі.

Позначу ті різні макропарадигмальні контури (методологічні, теоретичні платформи), на підставі яких може концептуалізуватися основне поняття зазначеного дослідження – *соціальні інтереси*. Як основні такі платформи варто виділити: а) об'єктивістську (фактуальну, позитивістську, макросоціологічну); б) суб'єктивістську (феноменологічну, соціальної дії, мікросоціологічну); в) інтегративну, синтетичну (єдність суб'єктивного й об'єктивного, системи і дії, фактуального і феноменального). Концептуалізації основних понять у цих парадигмальних полях будуть виглядати різними, що, на мій погляд, не є суперечністю, а лише забезпечує багатобічне охоплення предмета дослідження з різних дослідницьких перспектив.

У рамках таких парадигмальних виборів можуть бути запропоновані різні концептуалізації поняття соціальних інтересів. При цьому одним з перших завдань буде прояснення семантичних розбіжностей, що стоять за поняттями *потреби, цінності, мотивації, інтереси*. За первинного розгляду їхнє розрізнення не виглядає простим. Чи існує воно дійсно? Чи є необхідність у цьому наборі понять?

З мого погляду, для відповіді на ці запитання теж потрібно визначитися з методологічною платформою пошуку такої відповіді. Такою методологічною платформою може бути запропоноване А.Шюцем уявлення про зв'язок наукового і повсякденного знання, коли наукове поняття стає просто знанням більш абстрактного рівня, не втрачаючи

при цьому своїх коренів, що лежать у повсякденній реальності [4]. У повсякденному вжитку ми спостерігаємо чітко розрізнення семантики слів “інтереси”, “потреби”, “цінності”. Нашим завданням буде виявлення цих відмінностей через артикуляцію значенневих акцентів, що у них присутні.

Аналізуючи повсякденну семантику термінів “потреби”, “цінності”, “мотивація”, “інтерес”, можна дійти висновку, що вони семантично досить чітко розрізняються. Одну із працюючих підстав для такого розрізнення можна, на мій погляд, знайти за спроби вписати ці поняття в модель цілісного практичного акту – у його потенційній і актуальній представленості. Тоді *потреби* варто пов’язати з потенцією майбутніх практик, з основою можливої активності, але ще не самою активністю. *Цінності* – це те, що вносить ранжирування в систему потреб, роблячи їхню потенційність нібито зваженою, навантаженою індивідуально і культурно заданими ваговими коефіцієнтами. *Мотивація* – це наступний етап на шляху до реального здійснення різних практик. Вона вже є активність, але ще не спрямована. Мотивація стимулює пошук об’єкта докладання практичної активності, нібито скануючи увагою по полю можливих об’єктів. *Інтерес* – результат такого пошуку. Це уже визначена спрямованість уваги і практичної дії. Вона може бути спрямована переважно на процес або більше на результат, або на те й інше. У зв’язку з цим варто розрізнити заінтересовану і незаінтересовану дію. Останній не передуює мотиваційна активізація, найчастіше це випадки, коли практична дія не є автентичною, відбувається під примусом і не працює на потреби суб’єкта дії.

Додавання до поняття “інтерес” предикату “соціальний” вимагає подальших уточнень. У наведеному вище ланцюжку “потреби – цінності – мотивація – інтерес” його природно пов’язати із соціальними потребами індивіда.

У *рамках суб’єктивістської перспективи*, що розглядає всі соціальні процеси виходячи з пріоритету соціальної дії, про потреби, цінності, мотиви, інтереси ми повинні

говорити, виходячи із соціальної дії як усвідомленого акту. В цьому разі соціальний інтерес мислитиметься як напрям уваги та дії, що породжується усвідомленими потребами, пропущеними через фільтр усвідомлених цінностей. Його появі як спрямованій активності передують ненаправлена мотиваційна активність, що при цьому теж повинна усвідомлюватися. У разі такого методологічного вибору в центр уваги потрапляє передовсім індивідуальний інтерес. Процедури узгодження природно моделюються через процедури усвідомленого, покрокового компромісу. Особливістю такого підходу є допущення високої міри людської суб'єктності, відрефлексованості у процесі формування своїх потреб, а тому і високого ступеня суб'єктності у формуванні власних соціальних інтересів.

Найбільш затребуваною в рамках цієї парадигмальної установки на даний момент є *теорія раціонального вибору*. Вона набула значного поширення, починаючи з 80–90-х років минулого сторіччя. Концептуальним ядром даного підходу є уявлення про соціальну поведінку як таку, що ґрунтується на раціональному виборі. Провідними теоретиками цього напрямку є Д.Коулмен, М.Олсон, Г.Беккер. Найбільше поширення ця теорія одержала в США і країнах Скандинавії. З мого погляду, спроба осмислити поставлені завдання в рамках цієї теорії не виглядає цілком ефективною. Аргументом на користь такого застереження є той факт, що теорія раціональної дії виходить апріорі з елементаристської моделі суспільства. Тобто суспільства, утвореного з окремих індивідів на принципах механістичного їх поєднання. І всю динаміку соціальних процесів відповідно прагне вивести з припущення, що у будь-якій ситуації людина діє на підставі її раціонального осмислення і вибору раціональної стратегії дії, спрямованої на реалізацію своїх індивідуальних інтересів. При цьому макродинамічна соціальна картина розглядається як наслідок адитивного поєднання цих елементарних дій. Вважається, що сукупний результат діяльності багатьох агентів, спрямований на реалізацію їхніх власних інтересів, веде до максимізації вигод у реалізації групових інтересів.

Але така модель дуже швидко виявляє обмеженість своєї застосовності. Наприклад, з теорії ігор відомо, що орієнтація лише на власні інтереси виявляється оптимальною тільки в ситуації гри один на один. У випадку командних ігор моделі індивідуальної оптимізації і раціональності не спрацьовують. Людина повинна знаходити баланс між інтересами своїми і командними. І, парадоксальним чином, відмова від власних інтересів на користь групових часто у підсумку виявляється такою, що більше відповідає інтересам індивідуальним. (Як аргументацію часто наводять класичний парадокс в'язня, коли, маючи на меті лише власні інтереси, кожний із групи спільників дає показання на інших, і тим самим усі отримують значно більший термін покарання, ніж це могло б бути, якби вони, здавалося б на противагу власним інтересам, не намагалися зменшити собі термін за рахунок видачі товаришів).

У рамках *об'єктивістської, макротеоретичної перспективи* соціальна динаміка виводиться з передуючої системної посилки. На зміну елементаризму приходять холістичне бачення соціальних процесів. Тут уже доречним є двояке розуміння соціального інтересу – як індивідуального, спрямованого на реалізацію соціальних потреб індивіда, і як інтересу, пов'язаного з груповими потребами якогось соціального цілого. При цьому підході базовим є припущення, що індивідуальний соціальний інтерес, який визначає спрямованість соціальних практик, є похідною від системних, групових процесів. Індивідуальна суб'єктність стає обмеженою вже за визначенням. Узгодження індивідуальних і групових інтересів мислиться пов'язаним з нормативним і ціннісним простором, що притаманний даній групі. У цьому разі навіть семантика терміна “соціальні” може зміщуватися в бік того значення, що наближає його до поняття “групові”. Тобто соціальні інтереси – це передусім інтереси групи, до якої індивід належить.

Погоджуючись з необхідністю враховувати значущість системних, суспільних процесів як фактора формування індивідуальних соціальних інтересів, не можна не засумні-

ватися в їхній безумовній домінантності. З мого погляду, лише певні форми соціальних груп (я їх позначала як самоорганізаційні [5]) можуть знаходитися в такому резонансі зі своїми членами, коли спостерігається велика кореляція індивідуальних і групових інтересів. У інших формах групових утворень (організаційних) ця міра узгодженості може бути дуже невисокою. Але в кожному випадку існує і зворотний процес, коли за певних обставин окремий індивід здатен вплинути на системну конфігурацію, на зразки цінностей, потреб і інтересів, що диктуються системою.

Останнє може бути враховане у випадку методологічного вибору на користь *інтегративного підходу*. Серед численних сучасних соціотеретичних пропозицій інтегративного порядку (Ю.Хабермас, Е.Гіденс, П.Штомпка, П.Бурдьє та ін.) як засаднича теретична підстава у рамках поставленого вище завдання ефективними, з мого погляду, можуть бути концептуальні положення, що містяться у теретичних конструкціях П.Бурдьє. Поняття *габітусу, практик, соціального простору, соціального поля, соціального капіталу, соціального ресурсу* дають потужний інструментарій для розгляду процесів групової динаміки, відносин індивіда і групи в частині узгодження їхніх інтересів і механізмів реалізації цих інтересів. Те переосмислення *поняття класів*, що є присутнім у роботах Бурдьє, теж, з мого погляду, може успішно працювати на це завдання. І, що важливо, зазначена теретична платформа дає змогу досить легко операціоналізувати поняття соціальних інтересів, що знімає проблему переходу від теретичних розглядів до емпіричних досліджень.

У рамках цього теретичного підходу соціальні інтереси, потреби, цінності, соціальний успіх мають розглядатися шляхом використання поняття *габітусу* як одного з центральних у теретичних пропозиціях П.Бурдьє. При цьому той практичний акт, у рамках якого ми спробували розрізнити потреби, цінності, мотивацію й інтереси, має осмислюватися не як свідомий (діяльнісний), а як габі-

туально заданий, такий, що відбувається під дією практичного почуття і на підставі надання ситуації практичного смислу [6]. Іншими словами, на додаток до уявлення про соціальну дію як цілковито свідому, ми маємо говорити про габітуально зумовлені практики. Габітус, будучи єдиним психосоматичним комплексом схем та моделей практичного поведіння з ситуаціями, містить у собі свідому складову як структурну одиницю, але не більш.

Загалом, габітус можна поділити на дві компоненти – когнітивну і мотиваційну. Когнітивна компонента відповідальна за визначення (означення) ситуації, а мотиваційна – за вибір дії в цій ситуації. Саме в останній і присутні соціальні інтереси, причому як у їх усвідомленій, так і в невідрефлексованій формі. Остання не виведена на рівень свідомості, що не заважає їй активно впливати на формат соціальних практик. Поняття практик у даному випадку приходить на зміну поняттю соціальної дії, будучи покликаним зняти з останнього навантаження повної усвідомленості. По-іншому соціальні практики можна визначити як габітуально зумовлену дію. Як зазначав Бурдьє, уявлення про соціальну дію як свідому і цільову можливе тільки з погляду зовнішнього спостерігача (позитивістська точка зору). Оскільки сам габітус – продукт соціоантропокультурної історії індивіда, і виникає на перетині індивідуального і соціального, то в понятті *габітуально укоріненого інтересу* саме і відкривається можливість синтезу мікро- і макроперспектив соціальної реальності у процесах формування та прояву соціального інтересу людини.

У рамках інтегративного підходу динаміка групових і міжособистісних відносин найбільш адекватно охоплюється через уявлення про гомогенність габітусів тих, чії позиції в багатовимірному соціокультурному просторі виявляються близькими.

Перш ніж дати ту дефініцію соціального інтересу, якою я вважаю за доцільне користуватися, хочу звернути увагу на один момент – внесення мною у базовий понятійний

набір поняття *соціального успіху*. З моєї точки зору, виправданість такого кроку зумовлена саме тим модернізаційним контекстом, що я для себе обрала як основну характеристику нашого перехідного суспільства. (Не виключаючи при цьому можливості розглядати ті ж самі процеси зміни конфігурації соціальної взаємодії під впливом інших суспільних контекстів – наприклад, державотворення, міжрегіональних відносин у країні, політичних подій та ін.). Прагнення соціального успіху є однією з основних культурних характеристик суспільства західного зразка, до якого ми тяжіємо під впливом модернізаційних спонукань. При цьому зміст успіху має особливі риси, властиві знову ж таки саме для цієї соціокультурної ситуації [7]. Цей успіх має яскраво індивідуальний характер (на тлі тієї переваги колективного успіху, що її надавала домодерна, традиційна культура). Специфічними є і способи демонстрації такої соціальної успішності, її презентаційне кодування. Вони мають здебільшого характер демонстрації здатності до високих споживчих стандартів, доступності елітних споживчих продуктів у всіх соціальних полях – від побутового споживання до споживання фінансових послуг, відпочинкового, медичного, освітнього споживання та ін. У рамках такої соціокультурної ситуації пов'язати соціальні інтереси людини з її прагненням до успіху виглядає цілком логічним.

Таким чином, у контексті обраного підходу шукана дефініція соціального інтересу може бути сформульована так. *Соціальний інтерес* – це регулятор спрямованості соціальних практик, що є присутнім на габітуальному рівні й спрямовує ці практики у бік досягнення соціального успіху (індивідуально обумовленого через формування суб'єктивної моделі соціального успіху).

На етапі розгляду *механізмів реалізації соціального інтересу* і пов'язаних з цим шляхів досягнення соціального успіху добре працюючими виглядають розроблені Бурдье поняття різного роду капіталів (людського, культурного, економічного, політичного, символічного, соціального).

Таким чином, вибудовуючи робочу модель *досягнення соціального інтересу*, можна припустити, що до реалізації цієї мети приводить використання ресурсів, що містяться в усіх названих видах капіталів. Люди прагнуть обміняти їх на *соціальний успіх*, який виправдано буде визначати через прагнення збільшення свого соціального та символічного капіталу, прагнення до просування на більш статусні соціальні позиції. (Це може бути придбання соціальних контактів, що можуть надалі послугувати ресурсом для досягнення соціального успіху, кар'єрне просування, придбання тих символічних атрибутів, що сприяють підвищенню його соціального статусу – усілякі звання і посади, знакові предмети споживання, що мають відповідне символічне навантаження та ін.).

Таким чином, відповідно до цієї *моделі*, механізм переміщення людини в соціальному просторі у бік реалізації соціального інтересу і досягнення соціального успіху може бути описаний як прагнення до нарощування соціального і символічного капіталу шляхом використання ресурсів різних інших капіталів (людського, соціального, особистісного, культурного, символічного, економічного).

На рівні наступного дослідницького кроку – *емпіричного використання* цієї моделі – цікавим завданням стає прояснення такого моменту: які ж саме форми капіталів чи їхніх комбінацій виявляються найбільш затребуваними в плані реалізації соціальних інтересів саме для нашого суспільства. А цей результат дає змогу зробити висновок, як же трансформуються практики соціальної взаємодії під впливом того уявлення про сенс успіху (а з ним і про власний соціальний інтерес), що привноситься модернізаційними процесами. Емпірично фіксовані уявлення про ресурси досягнення успіху дають змогу гіпотетично припустити, що саме на отримання цих ресурсів і спрямовується соціальна взаємодія.

Насамкінець торкнуся ще одного моменту, що виходить за рамки проблеми саме соціального інтересу, але, як на мене, суттєво її доповнює. Особливість сучасної українсь-

кої ситуації полягає у високій рухливості як індивідуальних габітусів, так і всього соціокультурного простору. Саме тут і виявляє себе проблема складності узгодження групових і індивідуальних інтересів, переростаючи в проблему нестійкості як самих груп, так і індивідуальних габітусів. У зв'язку з цим можливий ще один ракурс розгляду проблеми. Виглядає малопродуктивним радикальний поділ *інтересів соціальних, матеріальних* і тих, що їх можна пафосно назвати духовними чи більш стримано – *смысло-життєвими*. Саме в ситуації габітуальної нестійкості вони є взаємовизначальними, будучи присутніми у форматі індивідуальних габітусів. Модель їхньої взаємозалежності може стати цікавим теоретичним завданням, що працює на поставлену проблему.

Література

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунд Бауман ; [пер. с англ. под ред. В.Л.Иноземцева]. — М. : Логос, 2002. — 390 с.
2. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф.Фукуяма ; [пер. с англ. под общ. ред. А.В.Александрова]. — М. : ООО “Изд-во АСТ”, 2003. — 474 с. — (Philosophy).
3. Бьюкенен П.Дж. Смерть Запада / П.Дж. Бьюкенен ; [пер. с англ. А.Башкирова]. — М. : ООО “Изд-во АСТ”. 2003. — 444 с. — (Philosophy).
4. Шюц А. Формирование понятия и теории в общественных науках / А. Шюц // Американская социологическая мысль. Тексты. — М., 1996. — С. 526–541.
5. Бевзенко Л.Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л.Д.Бевзенко. — К. : Ин-т социологии НАНУ, 2002. — 437 с.
6. Бурдьё П. Практический смысл / П.Бурдьё [пер. с фр. / Шматко Н.А. (общ. ред. и послесл.)] — СПб. : Алетейя, 2001. — 562 с.
7. Бевзенко Л. Смысл жизненного успеха: социально-культурологический контекст / Любовь Бевзенко // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2000. — № 1. — С. 34–51.